

ETÜMOLOOGILISI MÄRKMEID

I

PAUL ARISTE

WITH A SUMMARY:

SOME ETYMOLOGICAL NOTES

TARTU 1940

Eessõnaks.

Tegeldes erisuguste filoloogiliste küsimustega ja lugedes vastava ala teoseid on allakirjutanu sattunud mõnelegi sõnaseletusele. Alljärgnevas vihus tuuakse koguke neid etümoloogiaid, mis on saanud trükivalmis 1940. aasta kevadel. Etümologiseeritud sõnad on enamasti nooremad laensõnad germaani (alamsaksa, ülemsaksa, rootsi) keeltest või vähemal määral ka läti ja vene keelest. Peale laensõnade leidub vihus pool tosinat sõnu, mis lasevad ennast seletada eesti keele enese või lähedaste sugukeelte abil.

Käesolev vihk on nimetatud esimeseks, sest allakirjutanu loodab, et aja jooksul võib sellele järgneda lisa.

1. *aga*.

Ühiskeeles ja murretes üldise sõna *aga* vasteks on Wiedemann EWb-s *aga*, *agas*, *agasi* 'aber, sondern; nur', *anna aga* 'gieb nur immerhin', *mitte aga* 'nicht nur', *aga mitte* 'aber nicht'. Sõna *s*-ga lõppevat kuju leiame õige laialt vanemas kirjakeeles, näit. Stahl Leyen Spiegel II 114 *agkas kumbatakit on temma hendes fefinnafe kefcko alla heitnut*; III 241 *agas lex temma*; Göseke Manuctio 97 *aggas* 'Aber', 159 *aggas* 'Doch', 256 *kerrifeb aggas* 'es winselt nur', 312 *aggas* 'nur, tantum', 383 *Emma piftab küll niffo lapfe Suhhe, aggas ep annab meelt mitte* 'die Mutter giebet den Kindern zwar die Milch, aber sinne u. Vernunft nicht'; Brocman-Fabricius piiskop Jheringi ametissekinnitamise kirja tõlge 1638 (VEKVM 67) *Keick ennambaft agkas peap temma Murre kandma*; Saaremaa käsikiri 1650? (VEKVM 130) *et meie aggaß ilma jumala weggi ninck abbi mittakit woyme tegcha*; kindralkuberner Bengt Horni käsk 1665 (VEKVM 152) *iffierranis agkas Hocra-Ello ninck Lapfe-Tapminne, Ux toine Lugko agkas on*; sulase Tõnis Jüri poja kahevõitluselelutse 1679 (VEKVM 362) *aggas minna mañizan fin(d)*; korraldus nahkade ja hülgerasva müügi ja ostu kohta 1696 (VEKVM 363) *Kumbat aggas nifuggufet Nahhat nink toife Kaupa*. Mülleri jutlustes esineb see sõna mitmel huvitaval ning häälikulooliselt tähtsal kujul: 169 *kuy meye aiks Jumala S: kuteme, feftfamaft kinni peame, fyß on meil üx kindel troft*, 187 *nïck on ks Jumala mete praft, kuy meye aiks lebby vche kindla vßu palwume, kuy meye aiks iße wyxifïme Kircko tulla*, 259 *Kuy meye aiks Süddame Pochiaft tæma pohle hengkame*, 300 *Lafckem meye aiks Süddame Pochiaft, Jumala pohle kiffenda*, 282 *Kuy meye ayks iße nedt Silmadt woixime vlleßawada, ninck heefi heñefe vumber walata*, 258 *Lafckem meidt aikas fe Prophete Osea ks ninda paiatada*, 263 *Jumalall on enamb tegkimift, kuy aikas fe, eth tæma meddy Mullatückide pæle peax wathma*. Mülleri leiduvad vormid on ühtlasi kõige arhailisema kujuga, mida tunneme. Nende varal võime öelda, et sõna *aga* on algselt sama-

sugune illatiivne adverb, nagu mitmed teised eesti sõnad (*vakka, ikka, tassa, ruttu* jne.). Meil on nimelt tegemist *aeg*-sõna illatiiviga, millele on lisatud possessiivsufiks. Algvorm, millest tuleb lähtuda, oleks **aikahensa*. Täiesti analoogiline sõna on *iga*, mis vanemas kirjakeeles esineb VEKVM järgi järgmiselt: *ickas* (139, 142, 145, 157), *ickes* (162), *igkes* (163) jne. < **ikähensä*. — Praegu tavaline *aga* võib olla lähtunud algvormist **aikahen*, mis oli ilma possessiivsufiksita. — Nagu osutavad toodud näited, tarvatakse vanemas kirjakeeles sõna *aga* lause sees adverbiaalselt, ega mitte konjunktsioonina lause alguses. See asjaolu paneb arvama, et germanismina näiv väljend *tema aga tuli* ei ole sugugi germanism, vaid just vastupidi *aga tema tuli* võib olla tekkinud saksa *aber*-sõna kahesuguse tarvitamise mõjul: *er aber kam ja aber er kam*. — Peale eesti keele tunneb sõna *agà* liivi keel (Kettunen LW). Liivi sõna võib olla laen eestist.

2. ahke.

Müller'i jutlustes esineb mitmele korrale sõna *ahke*: 16 *Minckpraft eb (piddaxin) piddax mina mitte rõhmus (ollema,) ia fuhr achke (iures) ollema wafto fen Pañitze ilma ninck keicke minu Wainlaße wafta, ke mind wihaftab*, 17 *Minckpraft ollet fina ny (h)achke ninck fuhr? Mina eb olle mitte achke ninck fuhr minu hee tõh peelee*, 26 *Eike ninda kuy ÷x Wacht, echk ÷x Achke Soddamees, kumb se Schiltwahi peelee on feetuth*, 49 *Sempraft piddame meye achket ninck fuhret ollema, wafto Pattu, Surma ninck Pörgkuhauda*, 84 *fyß eb aña meye felle Surmalle ÷chtekit hæd Saña, olko tæma küll ny (h)achke ninck fuhr, kuds tæma eales tahab*, 197 *fyß lafckem meye ks achket ninck fuhret olla*, 317 *Ja neet Pannitzet omat fe pæle achket ninck paiatawat*, 328 *eb kaas mitte achkede Sanade fiddes, moito sefama tegko fiddes*, 332 *Mina negkifin ÷che Ebbauschkuße Inimeße, sefama olli achke, Lahutis hend welia ninck packatis kui ÷x Loerber Puh*. Sõna tähendus on, nagu näidetest ilmneb, 'uhke, tore, tugev, tubli'. Müller ei ole mõnelgi korral kindel, kas sõna alguses on *h* või *ei*. Nõnda näeme siingi, et kahes lauses on alguses kirjutatud *h* ja siis pandud see sulgude vahele. Peale Mülleri ei ole muudelt vanematelt autoritelt sõna allakirjutatule silma puutunud. Ka murretest ei ole saadud otse-seid vasteid. Eesti sõna laseb ennast häälikuliselt ühendada kõigepealt soome sõnaga L ö n n r o t S R S *ahkera, ahku* 'flitig, trägen,

idog, oförtruten, arbetsam, verksam, ifrig, nitisk, sorgfällig', mille sünonüümidenä esitatakse *vireä, harras, uttera, upera; ahkerotta* 'beflita l. vinnlätta sig om, bemöda sig, bjuda till, gripa sig an med, vara nitisk, trägen, nitälska, sträfvä, äflas, gå på' jne. Eesti sõna oleks *-ēda-tuletuslik: *ahkeēda*. Murretest võib siia ühendada veel soomepärasest Kuusalust *ahkēr* 'hakkaja, igale tööle valmis, teeb teistegi eest, kärmas'; *igā tüöle ahkēr, sie ahkēr tegemä ja korjämä, ahkerast: nūb emme enämp käü, enne kävimme peris ahkerast*; Laiuse *ahkašs (inimene), ninätark, kiš ninasse ajäv*. — Donner VETFW 2.

3. as.

AES-i murdekogudes esineb Risti kihelkonna sõnana *aš: aš sägü mis säb, Vilivalla aš ma tiēn, aš ma tulēn, Kirikküla aš siē laul vēis pikkēm olla koä, ačā ma pele ēppin, Alliklepa aš ašnäv jumäl vihma, aš nāv, mis mödi sē lähäv, aš sē jähē ikkā vaņgi, aš tal šis naitukke ikkā ašsa oli koä*. Murdekoguja on selle sõna tõlkinud ühiskeelde 'eks, vast'. Nagu näidetest ilmneb, võiks sõna mõnes ühendis tõlgendada ka 'küllap, kui'. Kuigi on teatud määral semasioloogilisi raskusi, võib siiski seda haruldast eesti sõna ühendada leivu *doš*-iga, mis V. Niilus "Valimik leivu murdetekste", lk. 70 järgi tähendab prantsuse 'si'. Leivus on sõnaalguline *j*- muutunud palataliseeritud *d*-ks. Seega võib leivu sõna vane maks kujuks pidada *jos*, millega on ühendatav soome Lönnot SRS *jos* 'om, i fall, i fall att, i händelse att, derest, så framt, såvida, ehvad'. Pandagu eriti tähele lauseid *jos tahdot taikka et 'ehvad du vill eller ej', tulkoon jos mikä 'hända hvad som vill', jos vaikka minne 'ehvart' jne*. Käesoleva sõnaga oleks meil üks lisanäide selle kohta, kuidas läänemere-soome keeltes keeliti ja murdeti esineb sõnaalguline *j* või see on kadunud. Vrd. soome *joka, jompi(kumpi)*, eesti *egä, iga* ja *emb(kumb)* ning soome *es 'jos'*. Kuna seda küsimust on vastavas kirjanduses küllaldaselt käsitletud, viidatagu siinkohal ainult selle loendile Donner VETFW 67 ja 68. Kettunen LW 15 ja 85 on soome *jos*-sõnaga ühendanud liivi *vasted*, mis seisavad häälikuliselt Risti sõnale eriti lähedal: *aš, aš, až, az, jaž, jaz* 'ob, wenn, falls', *aš_ša ne'i t'ev* 'wenn du es so machst', *aš ma vōlks rikkäz* 'wenn ich reich wäre', *jaš_ta aššā tulap_siz_ma vō'dlāb* 'falls er bald kommt, so warte ich'.

4. *hadrima*.

Pühalepa *hadrimv*, Käina *adrimv*, Emaste, Reigi *adrimv* tähendab 'midagi järsku haarama, enesele tõmbama, kinni haarama', *hadrip süijv* jne. 'ahmib süüa'. Sõna on tuntud ka muudel saartel: Valjala *koer adrib kapõ pä kallal* 'koer sööb kapa kallal', *mis sa nõõdä adrid, sõ kenast*; Kihelkonna *adrima* 'kiiresti juttu pudrutama; kiiresti-nägalalt süüa lobistama', *mis sa adrid. kuij ükskid nobest saõdemad aõja juttustab, ääk jälle sõõ sedasi tiit-sest, sīs õttäõse selle kohta: mis sa adrid, sa gutt sica adrid*; Muhu *atrima* 'sööma, ahmima', *us attris neid õõpelõud suhõ ja läks leõki*. See tüüpiliselt saarte sõna laseb ennast ühendada soome vastetega: Lõnnrot SRS *hauraista, hauria* 'gripa hastigt (på måfå) efter ngt', *hauraisema* 'hvad som erhållits genom ett hastigt tillgripande' jne. Näeme siis siin sõnas samasugust esindust eestis, nagu sõnus *ader*, soome *aura*; *adru*, soome *hauru*. Vt. Kettunen EKÄH 37.

5. *hudrama*.

Pühalepa *hudramv*, Kassari, Käina *udramv*, Emaste, Reigi *udramv* tähendab 'müllama, hullama'. Nagu eelmine sõna nõnda on ka see siin näide selle kohta, et saartelt võib leida otseseid leksikaalseid vasteid soome sõnadele, mis mujal eesti keele alal on tundmatud või üksnes vähe tuntud. Käesolevale sõnale vastab Lõnnrot SRS *huurata* 'flyga och flänga, vara en yrhätta, yra'. Raun "Soome ja eesti keele vastastikest suhetest" (EK 1939, 139 jj-d).

6. *iisid*.

AES-i Jämaja murdekogudes leidub sõna *isid*: *kiõõnä isid* 'paela-augud kingal, saapal'. Häälikuliselt saame selle sõna ühendada läti sõnaga *iziõs* 'eine dünne aus zwei oder drei Fäden bestehende Schnur', mille Sehwers SKhU 43 tuletab < alamsaksa *hūsinge* 'eine dünne aus drei Garnen bestehende Schnur'. Eesti ja läti sõna ühendamisel on teatud määral semasioloogilisi raskusi, kuid ei ole võimatu oletada arengut 'saapapael' > 'saapapaela auk'. Võib ka väga võimalik olla, et murdeuurija on eksinud sõna tähenduse kirjapanekul, mis tõsiasi võib kohata mõnigi kord AES-i murdekogudes. Et Jämajasse on alamsaksa laensõna tulnud läti keele kaudu, on kõigiti usutav, sest Sõrvest on omal ajal suuri hulgi käinud töölisi Kuramaal ja mujal Lätis. Ka Riia

endise kubermangulinnana on võinud Saaremaale mõju avaldada. Vähemalt ühe teise saksa laensõna, mis läti keele kaudu on tulnud saarlastele, on allakirjutanu veel märganud, nimelt *puksvañts* 'lühike puusaag'. Üldisem selle sõna vaste eesti keeles on *vuks* ehk *vukssaag*. Nooremates alam- ja ülemsaksa laensõnades on sõnaalgulise *f*-i vastena eesti keeles ootuspärane *v* (vt. Wiget SbGEG 1927, 259). *p* võib esineda konsonandi ees, ja vokaalide ees ainult vanemates laensõnades. Ülemsaksa laenuna ei või *puksvañts* < saksa *Fuchsschwanz* olla vanem laensõna. Läti keeles on aga *p* tavaline *f*-i vaste ka sõnaalgulise vokaali ees. Sehwers SKhU 96 tunneb näiteks *puksis* 'Fuchs (Pferd)', kuigi see ulatuslik läti keeles leiduvaid saksa laensõnu käsitlev teos ei tunne läti vastet käesolevale sõnale.

7. *kiulid*.

Kallas "Kraasna maarahvas" 39 jj. on öeldud eestlaste kohta, et "Viimased on siinsele "maamehele" võõrad, nende keelest ta saab ainult vaevaga aru; nad ei olegi "maarahvas" tema arvates, vaid *kiulid*." Sama autori Lutsi maarahvas 30 tunneb ka sama sõna: "Sakslaste nimi on *tshiulid*, *kiulid*, иѣмецѣ. (*Tshiulid*, *kiulid* antakse ka Ev. Lut. usku Lätlastele ja Eestlastele nimeks.)" See kahel keelesaarel esinev eestlase pejoratiivne nimetus on läti keelest saadud. Vt. Endzelīns-Mūlenbachs LV *ķūlis* 'verächtliche Bezeichnung einer plumpen, ungehobelten, verdrehten Person, der Plumpsack, Tölpel', *ķūlis* 'einer, der sein Schuhwerk langsam anzieht, der Name, den die Marienburger, in Erwiedering der sie mit dem Namen *bruofī* bezeichnenden reineren Letten, diesen geben', *ķūļu puse, kur smūdžu valuodu runā*. Mainitud sõnaraamatu lisas esineb *čūlis* 'ein ungeschickter Mensch'. Tirza vallas on allakirjutanu seda läti sõna kuulnud kujul *čiulis* latgallaste sõimunimena. Niihästi kraasna *kiulid*? kui ka lutsi *tšiulid*? ja *kiulid*? on saadud neist ida-läti murretest, kus läti *ā* on muutunud diftongiks (Endzelin Lett. Gr. 96).

8. *krüüsel*.

Wiedemann EWb järgi tähendab *krūzel* gen. *krūzli* 'Lumme (Uria Grylle)'. M. Härms'i "Eesti linnustiku" järgi on *krüüsel* 'Uria grylle grylle' (lk. 189). Selle linnu pea-haudeasundus on Pakerordi järsk-kaldal. Torsten Pehrson "Sveriges djurvärld"

(Stockholm 1930), lk. 238 jj-d järgi on krüüsel õige tavaline lind Rootsi randadel. Rootsi keelest on saadud ka linnu eesti nimi: Hellquist SvEtO *grissla* 'Uria grylle', *grässel*, *gröttla*, *grylla*, *grautle* id. < **grytle*, -a, mis oleks tuletis vanarootsi sõnast *grýt* 'sten-(rös)', sest krüüslil pea-asupaik on koopad ja praod kivide vahel. Häälikumuutus *tl* > *sl* on ootuspärane, *i* pro *y* arvatakse põlvnevad neist murretest, kus on läbi läinud delabialisatsioon. Eesti vaste on saadud igatahes neist murretest, kus delabialisatsioon on olnud tundmata. Võttes arvesse, et krüüsel elab praegu peamiselt just seal, kus on rootsi asula kõige lähemas naabruses, võib arvata, et sõna on vana laen eesti-rootsist. Vt. Freudenthal-Vendell OESvD *grill* 'Grissla, uria'. Üliõp. R. Põhli lahkeil andmeil esineb Väikse-Pakri murdes *gril* ja Suure-Pakri murdes *gril*. Eesti rootsis on ühendid *sl* ja *tl* muutunud helituks *l*-ks. Kui *krüüsel* põlvneb siinsetest rootsi murretest, peab laenamine olema toimunud enne, kui on kehtima hakanud need häälikumuutused ning on läbi läinud delabialisatsioon.

9. *kutnik*.

Sõnaraamatuliselt alles Wiedemann EWb registreeritud *kutnik* gen. *kutniku* 'Badstüber' on läänepoolses Eestis laialt levinud sõna, nagu osutavad AES-i kogud: Jõelähtme *kuṽnik*, *kuṽnikku kohad ikka üeldi vanasti, niõd olid saunikku kohad*; Pühalepa, Käina, Emaste, Reigi *kuṽnek* gen. *kuṽnegu* ~ *kuṽnegõp* ~ *kuṽnigõp* 'vabadik, pops'; Mustjala *kuṽnik* gen. *kuṽnigu*, *kuṽnik õtti kui kešsecittel äs olè omà ma, eä änd, eläs teise järès saunas ähk toäs*; Karja *kuṽnik* gen. *kuṽnikku* 'saunamees, pops', *saunà mész vöi pizikkse kohà mész on kuṽnik, öttakkse, miš-sà pizikke kuṽnik olõp*; Põide *kuṽnik* gen. *kuṽnikku* 'korterielanik, maata inimene'; Püha *kuṽnik*, *neid on meittä mä rahvol kül, niõd ikkõ kõ meni menè järäs koltris on, kuṽnigu.l pole midõõõd mäõd meittä*; Kihelkonna *kuṽnik* ~ *kuṽnik* 'inimene, kes maal teise juures korteris, pops, maatamees (ei tarvitse oma hütti omada)', *kuṽnik on nüks koltrivaim*; Muhu *kuṽnik* gen. *kuṽnikku* 'korterielanik, saunik, pops'; Pilistvere *kuṽnik* 'pops', *veikkè kuṽnik, veikkè kuṽnikku koht*; Karksi *kuṽnik* gen. *kuṽnikku* 'väike talukoht, mõisa ääremaa', *meiza kuṽnik, väikke kuṽnik, meiza taluze, miš meizat õjävize*, samas kihelkonnas on sel sõnal ka tähendus 'pops, vabadik'; Paistu *kuṽnik*, *kuṽnikkul olli oma ma, eä, popsi ja sulase ollive talu õnetten, popsil eš ole*,

aga sulasel olli ovene, mehel kuñnikkul olli ovene kah; Otepää *kuñnik* '2--3 vakamaaga talupoeg' jne. jne. Sellele oskussõnale leiame vaste alamsaksast, kust sõna on eesti keelde tulnudki: Schiller-Lübben MNW *kote, kotte, kate* 'kleines niedriges Haus, Hütte (zum Wohnen), casa, sowohl ohne Grundstück, als mit einem solchen von kleiner Grösse ausgestattet; Schuppen, Stall', *kotenere* 'Köth(n)er, Kossäthe', *koterer, koter* 'Köthner, Kossäthe, Inhaber einer *kote*', *kotsete* 'der auf einer Kote sitzt, Bewohner einer Kote, homo casatus, Kossäthe', *kotstede* 'Hof eines Kötters, Köterei. Ein jeder grösserer mansus, *hof* pflegte ein oder mehrere solcher Kötereien unter sich haben'. Sisuliselt ei ole raskusi ühendada eesti vastet alamsaksa omaga. Raskusi näib olevat ainult häälikulisest küljest, sest eesti keelest on tuntud ainult kujud lühikese *u*-ga, kuid kesk-alamsaksa vasted, mida tunneme, on *ō, o* või *ā*-ga. Alamsaksas on aga õige ohtrasti näiteid selle kohta, kuidas murdeti võib *o* vahelduda *u*-ga (Lasch MNGr 92 jj., Sarauw Niederdeutsche Forschungen I 103 jj-d). Eesti keel eeldab lähtumist alamsaksa kujust **kutte*, millele on lisatud lõpp *-nik* (vrd. *kantnik, saunik*). Vokaalide *o* ja *u* vahelduse kohta öeldagu veel seda, et eesti keeles on terve rida alamsaksa laenusid, kus võib kohata mõlemat vokaali: *pokk ~ pukk, roll ~ rull, toll ~ tull* 'paadihank'. Et Eesti alamsaksas on olnud *kotte* asemel *kutte* ja ka *kote* asemel *kute*, osutab muide Läänemaal esinev murdekuju *kuutman*' (varanduslikult) vilets, vaene' (Martna), mis eeldab lähtumist algkeele kujust *kütman*. Siinkohal on veel huvitav mainida, et *kuñnikuga* sama algupära on rahvaetümololoogiline *kadakasaks* < alamsaksa *katersassen* (K r u u s Eesti ajalugu II 64). — Kluge EtWb s. v. *Kossat, Kot*.

10. *kään*.

Wiedemann EWb leidub *kään* gen. *kääni* 'Eisenschiene an der Axe d. Bauerwagens'. Sõna on registreeritud ka vanemas kirjanduses: Göseke Manuctio 355 *Rattaste keenit* 'schiene (im Rade, absis), Beiträge V 114 *kään, raudkänid* 'die Schienen oder der eiserne Beschlag an der Achse des Bauernwagens'. Nagu osutavad AES-i murdekogud, tuntakse sõna praegugi vist kogu eesti keele alal. Jõhvi *niè on pūvan̄kril telje küllès, raūd van̄kril eijele k̄änizid; nūid enamv kel̄gi n̄izukkest van̄kri pelè; telje siès, siès tel̄g ei kulū lävi. k̄änid on raūdazed. kel̄zmaŋta sup̄pi padà*

taõtti puruks, *tükkid taõtti telje sisse, nē elivad kãni azemel*; Viru-Nigula *kãn* 'puupulk, mis ratta rummu sees paigal seisab, kui ratas keerleb. Nüüd on see pulk rauast ja nim. puss', *ratta kãnid kutsutti vanast, nüüd õelba pussid*; Viru-Jaagupi *kãn* gen. *kãni*, talu^vvan^kri^l p^uaš^side küles olivad *kãnid*; Järva-Madise *kian* gen. *kiani*, van^kri miärdest ko^rjab ni^sukkest vedelat *kiani*; Juuru *kiãn* 'raud- (resp. teras-) latt, mis puuassi aluspoolele pandi', *rauð kiãnid oli ašside al*; Hageri *këãn* oli p^uaš^sidega van^krel aš^si al, ja tuli rummust läbi; Jüri p^uaš^sile paⁿnakse rauð *keanid* alla, *e^t siē rum ei kulu^ta ašsi*; *tulē veški velvel* olid *teras* *keanid* *ümb*er *kaelä*, *naelä peãd* olid *keanide* *siēs*; Märjamaa p^uvan^kri *kãnid* *õ* aš^si külges rummu sēs; Vigala van^kri *kãnid*; Karuse *kãn* gen. *kãni* 'raud, mis pannakse vankri telje alumisele poolele, et ratta rumm telge läbi ei kulutaks', *kãnrau^wãd*; Mihkli *kãnid* 'puuaksidega vankri akside sisse käivad raudosad, et puuosad ära ei kuluks'; Muhu *al* *ikke peãl* *õ* *kãnid*, *kãnid* *kiērvad* *seal* *peãl*; Karja *kãn* gen. *kãni* 'saapa- või kingaliistul eraldatav pealmine osa', *eⁿnēm võttak^kse kãn pãlt ä*, *pãrast tõm^mat^tak^kse list välja*; Mustjala *kãnid*, *kui terane ravale vahele kⁱpetse*, nõn^oacui nõal või *vikkapil*, *sⁱs* *sevã* kutsutse *kãnid*; samast kihelkonnast on antud sõna kohta teinegi seletus 'puutelgedega vankril telje otsa alla kinnitatud rauatükk, mis kaitses telge kulumast'; Jämaja *kãn* gen. *kãni* 'Eisenschiene d. Axe'; viimases tähenduses on sõna pandud kirja ka Valjalast; Tõstamaa *kãn* gen. *kãni* 'raud puuvankri assi all, et ass ruttu läbi ei kuluks'; Kolga-Jaani van^kre *kãn*; Põltsamaa *keãn* gen. *keani*; Kursi *kian* on rau^wast, *kian* *kãib* *telle* *alla*, *e^t telõ* ära ei kulü; Torma van^kri *kãnid*; Rannu *kãni-pulgad* 'masti küljes olevad raudpulgad (läbimõõdus umbes $\frac{3}{4}$ tolli), mille külge purjenõõrid seotakse'; Otepää *kãn* gen. *kãni* 'vankri telgedel olev lai raud, mis pannakse telje ja teljel oleva lati e. "lakuse" vahele', *noist kãnest kã* vahepulk läbi; Kanepi *kãn* gen. *kãni* 'raudvits puutelgedega vankril teljel'; Põlva *kãn* 'õhem raud puutelgedega vankril', *kei õmma[?] p^u tele van^kri[?]*, *kãni[?] õmma[?] panttu p^utele ala*. *vanast paⁿtti eⁿne tele õtse* *ala*, *nüüd panda^s üle kege* *tele*. *kãn* *tele* *al*, *lau^rauð* *kumera^s lõd^u*. *eⁿmãlt* *olliva* *kãni[?]* *ratta* *nava* *koital*, *perãst* *ülē* *kege* *telē*; Rãpina *kãn* gen. *kãni* 'telje alla pandud raud kulumise vältimiseks', *kãn* *õ* *telē* *al* *kelle* *neãl* *tsēf* *ümb*re *kãzē*, *pešse^lti* *vaⁿnõ* *pãvükke* *ala* *kãnist*; Vastseliina *kãn* gen. *kãni* 'keeramiseraud vankri edetelje kohal'; Karula van^ker^de *al* *õm* *kãn*; Hargla *kãn* gen. *kãni* 'puu-

telgedega vankril 4 cm lai raud (nagu ree jalaste alune raud) pannakse telje otsa alumisele poolele, mille tarvis raiutakse peitliga renn nii pikalt kui rumm, pannakse raud (25 cm pikkuselt) ja ots painutatakse teljele, mille peale veel raudrõngas'; Helme *vanõkre kån* 'vankri esitelje ja laka vahel olev poolkuu taoline kääni-raud', *kån ollì tellè al, nahkraaltattel es olè kâne kah, palalè pã tükkì tappeetti sisse, kånik* gen. *kånikk* 'kaitseplaat esitelje küljes, et telg ei kuluks'; Tarvastu *kån* gen. *kånì* 'raudlatid telgede all'; Karksi *pũ delle ala paõnas kånì, et telg ärä ei kulü*; Halliste *vanõkre kån, pũ tellè al pik' raud tellè al ja rummü sehèn. kån om aõtikke raud, verè mahà lüt kumeres. egä ratta jaõz om üiõs kån al. temä om kergemp sis jüõkme. menèl om kån sihane, et üle tellè pikkält alt kãõp, keskagast kattè ruvice kiõni. kånì otsàn om varü.*

Sellel huvitaval vankri terminil ei ole midagi muud ühist verbiga *käänama* peale selle, et rahvaetümolooia on need mõlemad sõnad ühendanud, nagu on ilmnunud mõnest toodud näitest. Sõna *kään* allikaks on ilmselt alamsaksa *schene* 'Schiene', *scheninge* 'Schienung, künstlicher Ansatz' (Schiller-Lübben MNW). Eesti vaste näitab, et kohalikus alamsaksa häälduses on olnud *szēne* ehk *szēnə*, mitte *szēne*. Eesti keeles on teisigi alamsaksa laenusid, milledes alamsaksa *ē*¹-le vastab eesti keeles *ä*, näiteks *äädikas, ääs, käävel, räaskop, sääsing, tääv* jne. Et *kään* on saksa algupära, on maininud ilma otsest vastet toomata juba Schlüter SbGEG 1909, 20. Sõna germaani poolsete vastete ja tähenduste kohta vt. Kluge EtWb s. v. *Schienbein*, Hellquist SvEtO *skena*. Lõpuks näib siia kuuluvat ka *käänispeaga nuga* 'liigestega nuga', millest praegune eesti keele vaist saab nõnda aru, nagu oleks tegemist noaga, mille pea on käänatav. Alamsaksa *schenemest* id. on aga niihästi sisuliselt kui ka häälikuliselt nõnda lähedane, et peab tahtes-tahtmata arvama, et *käänis-* põlvneb < *schene*. On ju liigestega nuga uuem kultuurvorm, mis on saanud tuttavaks kõigepealt linnakultuuri kaudu.

11. *loetlema* ~ *loetama*.

Wiedemann EWb tunneb sõna *loetama* mitmes tähenduses: 'lesen oder beten lassen, verloben, katechisiren', *ära loetama* 'abhören, abfragen, confirmiren', *surnuid loetama* (Alutaguse sõnana) 'das Todtengebet halten'. Selles viimases ning haruldasemas

tähenduses on *loetama* ja *loetlema* tarvitusel mitmel pool Ida-Eestis, nagu osutavad AES-i andmed: Vaivara *lu,ettammv* 'surnupalvet pidama', *surnut lu,etēā ja itkeā, luetettj ja itkettj*; Viru-Nigula *surnuid luettama*; Kodavere *vanaš ku raiziv peväcā maha, tēene peväk kař'jus ja uñdas neñnacu lapš, loettas taga tēiš, kül si ul'v ja loettas u.ū u.ū* (MT 234, 12 jj.). Tormast on allakirjutanu kirja pannud *loettama* kahes tähenduses 'taga nutma, hädaldama' ja 'surnut itkema'. Torma rannakülades on viimaseid kordi surnuid itketud veel 1925. aasta paiku. 1930 on allakirjutanule kõneldud ühest vanast kalurinaisest, kes *loettanuv* oma meest surnuaial: *olī mul mēz mu'ti-mēz, ū, ū*. Nagu osutavad lähimad sugukeeled, on *loetama*-sõna tähendus 'surnuid itkema' õige vana ja tähelepandav terminus technicus Vana-Eesti vaimuelust. Eesti-Ingeris on AES-i kogude järgi *luetell(a)*, *luettelen* 'оплакивать, дѣлать причитанія; жалостливо выпрашивать', *naim_māni mieheh_vavvām_päll(x) luettelemā*. Vadja keeles tähendab *lugetelma* peale muu just 'surnule, pruudile, peigmehle jne. itkemist' (viidatagu siin ainult autori kirjapanekutele Pummala ja Jõepära murdest).

12. lõiges.

Wiedemann EWb-is leidub Saaremaa ja Hiiumaa sõnana *leiges* gen. *leike* 'Schnittkohl, Steckrübe'. AES-i andmeil on sõna peale saarte omane kohati ka läänerannikul, kuna idamal esineb *kaal* ehk *kaalikas*. *Lõiges* võib olla deverbaalne noomen verbist *lõikama*, murdeti *leikama*. Üldisemalt eesti ühiskeeles ja ka murretes on tuntud samast verbist tuletatud noomen *lõige* ~ *leige* gen. *lõike* ~ *leike* 'Schnitt, das Abgeschnittene'. Saarte *leiges* 'kaalikas' võib väga hästi ühte kuuluda viimasena esitatud sõnaga, sest neis murretes on eriline tendents lisada igasugustele e-lõpulistele noomenitele s. Vt. selle kohta Ariste HMH 217. *Lõiges* on tegelikult tõlkelaen saksa keelest. Balti-saksale on olnud iseloomustavaks sõnaks *Schnittkohl*, mille esimene osis *Schnitt-* on tuletis verbist *schneiden*. Grimm DW järgi on *Schnittkohl* 'brassica napus oleifera; brassica sabellica fimbriata; brassica laciniata rubra; brassica arvensis'.

13. mürkel.

Wiedemann EWb-is esineb *mürkel* gen. *mürkle* 'Morchel'. Varemini ei näi sõna olevat sõnaraamatuliselt registreeritud.

Rahvakeelest on allakirjutanule AES-i murdekogudest silma torganud Iisaku *mürkkelsien* ja Jämaja *sāmēli sēn* ~ *mürkkel* pl. *mürk-lid* 'morchella conica'. Sõna on alamsaksa laensõna < Schiller-Lübben MNW *morke* 'Morchel'; VBNW *murk* 'Morchen, Morcheln, eine Art essbarer Erdschwämme'; Sehwers SKhU 81 *murchel*. Eesti vaste on oletatavasti lähtunud alamsaksa kujust *mürkel* ~ *mürchel*. Metafoonia on täiesti ootuspärane selles sõnatüübis (vt. Sarauw Niederdeutsche Forschungen I 286). — Kluge EtWb s. v. *Morchel*.

14. *paabulind*.

Wiedemann EWb tunneb ladina pavo vastena *paabis* gen. *paabise*, *paabis-lind*, *paabu-lind*, *paavi-lind* 'Pfau'. Rahvakeeles see linnunimi ei ole eriti populaarne. AES-i ja EKA murdekogude andmeil esineb *pābū-liñD*, *pābuliñD* Põltsamaal, Märjamaal, Kihelkonnal, Jämajas, Tarvastus, Hallistes ja Põlvas. Vaivaras on *pābuliñdu*. Peale selle on Hallistest ja Kihelkonnalt kirja pandud *pābū-kuk*, *pābukuk*, Karusest *pēbuliñD* ja Sangastest *pābis* gen. *pābišse*. Mitmele olemasolevalegi esinemisele on lisatud, et sõna tuntakse peamiselt kuulmise järgi või et see ei ole murdes harilik. Seega siis võiks öelda, et praeguses eesti keele uususes on *paabulind* peamiselt ühiskeelne või isegi kirjanduslik sõna. Rahvakeeles on harilikum *vau*. Niihästi *paabulind* kui *paabislind* ja *paavi-lind* põlvnevad alamsaksast < *pawe* 'Pfau'. Alamsaksa sõna otsene vaste on *paavilind*. *b*-lised kujud on tekkinud nähtavasti vananenud mehenime *Paap* gen. *Paabu* mõjul. Et see mehenimi on võinud mõjustada selle sõna häälikulist külge, osutab muide ka Karuses esinev *peebulind*, kus mõjustajaks on olnud mehenimi *Peep* gen. *Peebu*. Et lindudele, loomadele või putukatele antakse nimi inimese nime järgi, on eesti keeles tuntud mitmel juhul. Tuletatagu siinkohal meelde *pähklikreetu* (vt. lk. 16), *lepatriinut*, *kadakakärtu*, *paabut* 'leevike', *võsavillemit*, *varesaaku* jne. Ainukeseks tõsise-maks raskuseks selle oletuseks, et *paabulind* on arenenud *Paabu* mõjul, on murdekuju *paabis(lind)* < **paavislind*, mis paneb arvama, et *b* on tekkinud sõnna muudel põhjustel. Peab meeles pidama, et linnunimed käivad sageli erilisi arenemisteid, liiatigi käesolev nimi, millel on meelitlev-deminutiivne varjund, nagu osutab *-u*. — Elavas keeles harilikum sõna *vau* < ülemsaksa *Pfau*. Kluge EtWb s. v. *Pfau*, Schlüter SbCEG 1909, 44.

15. *poika*.

ÕEST XXX 625 on Saarestele toonud Karula Ähejärvelt sõna *poika*: *oodi poikka, ma lähä ka su põle?* 'oot-oot poju (pojake), ma lähen ka su poole', *kule poikka, kas sa meistat teim-made* (vikatiga) *kañ?* 'kuule, poju, kas sa mõistad tõmmata kah?' Autor on arvanud, et selles sõnas esineb afektiivset geminatsiooni. Sõna ise oleks tuletatud < *poeg*, lõuna-eesti *poig*. Etümoloogia on toodud ühenduses muude afektiivse geminatsiooni juhtudega ning autor ütleb selle kohta täiendavalt, et esitatud juhtum erineb muudest käsitletuist selle poolest, et konsonandi geminatsioon on toimunud pika silbiaine järel ja tüvi on püsinud *a*-lisena. Nende ridade kirjutaja on seda afektiivselt meelitlevat poisi tähistist kuulnud ka Harglast, kus ta esineb kujul *puikka*. Allakirjutanu arvates ei ole *poika*, *puika* mingi afektiivne uustuletis, vaid eesti laensõna tagasilaen läti keelest. Endzelīns-Mūlenbachs LV järgi *puika*, *pūika* 'der Junge, der Knabe' < eesti *poeg* (õigemini küll juba vanem laen < *poika*). Vt. ka Thomsen Beröringer 273. Murdekuju *puika* on otsene tagasilaen läti keelest, kuid *poika* on häälikuliselt (*o* pro *u*) eesti sõna mõjustatud.

16. *pojeng*.

Paeonia eestikeelse vastena esitab EÕS *pojeng* gen. *pojengi*. Rahvakeeles võib kuulda ka kujusid *pujeng*, *pjong*. Harilikult on sõna pearõhk teisel silbil. Selle sõna lähtekohaks on alamsaksa *pujenge* 'paeonia officinalis'. Alamsaksast põlvnevad ka läti ja liivi vasted (Sehwers SKhU 96; Kettunen LW 305). Liivi vaste *pojēn* ja eesti *pojeng* osutavad, et Baltikumi alamsaksas on pidanud esinema ka *pojenge*. Schlüter SbGEG 1909, 43.

17. *prees*.

Eesti rahvarõivaste üheks tüüpiliseks osaks on ehe *prees* (Manninen "Eesti rahvariiete ajalugu" 402 jj-d; Leinbock "Die materielle Kultur der Esten" 60). Wiedemann EWb tunneb sõna järgmistel kujudel: *prees* gen. *preesi*, *preets*, *preesikas* 'Spange, Schnalle', *rees* id. Etnograafilistes teostes on sõnaga *prees* kõrvutatud saksa vaste *Breze*, millega eesti sõna on tõepoolest ühtekuuluv. Ilma häälikuliste raskustega saame saksa *Breze*-ga ühendada ainult murdekuju *preets*. Schiller-Lübben MNW

järgi esineb alamsaksas kõrvu *brace, brase, bratse, brasse, braet-zeme, brece, brese, bresse, bretze* 'Broche'. Eesti keeles üldisemalt tuntud *prees* on lähtunud järelikult alamsaksa kujust *brese*. Et viimane alamsaksa vorm on olnud siin tuntud, tõestab muuseas Hupel Idiotikon 34, kus balti-ülemsaksa sõnana esineb *Bres* 'Spange, kleine Brustschnalle', *Breze, Bröschen* id. Võib arvata, et mitte ainult *prees* ei ole saanud saksast juba alamsaksa keele hegemoonia ajajärgul, vaid ka *preets*. Ka läti vastet *brēce* arvatakse põlvnevat alamsaksast (Schwerts SKhU 17). Schlüter SbGEG 1909, 44. Kaupmeeste ringkondades kõneldi alamsaksa keelt enam-vähem tolle ajani, kuni preese tuli valmistada ja müüa eestlastele vajalise ehte-esemena.

18. *pringel*.

A ul "Kodumaa neljajalgseid" 125 toob Phocaena phocaena eesti-keelse nimetusena seakala kõrval *pringel* ja *pringeljas*. Sõna esineb ka rahvakeeles. Hiiumaal on see vaalaline *priiigel* ~ *priiigel* gen. *priiigeli*. AES-i murdekogud tunnevad Pöidelt *priiigel* gen. *priiigeli* 'mingi imetaja mereloom (tumedavärviline, keskmise hülge suurune)'; Kihnu *priiigel* gen. *priiigeli*, *priiigel on merē siõä*; Varbla *priiigel püppervada vē piäl nagü sür õvü; kalamehēv õlla irmül, et priiigeliõv a eazav laevä pēhja*. Üliõp. A. Kuke andmeil esineb Kihelkonnal (*p*)*priiigel* gen. (*p*)*priiigeli* 'mingi mereloom (suurem)'. Sõna lähtekohaks on saksa *Springer* id. Grimm DW järgi "verschiedene fische heißen *springer*, vor allem der delphin, delphinus delphis" (s. v. *Springer*). Phocaena phocaena ja delphinus delphis on välimiselt teineteisega õige sarnased, nõnda et neid võib kergesti segi ajada. Pealegi on delphinus delphis meie vetes õige haruldane, kuna phocaena phocaena esineb üsna sageli läänerannikul. Sõnalõpuline *l* on saanud er-lõpuliste saksa laensõnades tavalise dissimilatsiooni teel, vrd. *kärnel, kortel*.

19. *pähklikreet*.

Wiedemann EWb tunneb Hiiumaa sõnana *pähkle-Kreet* 'Nusshäher (Nucifraga Caryocatactes)'. Praegustes hiiu murretes on *pähkõ krēt* ~ *pēnkõ krēt* gen. *krēdū* igapäevane sõna mänsaku ehk pähkliräagu kohta. Peale Hiiumaa on sõna tuntud ka Saaremaal. AES-i murdekogude järgi esineb Jämajas *pähkreret*, *sevine allirevü vähiksem kuī varēs, pähkiõ võttän pü otsäst panēv ajä*

pêle, miššèl polè tummī sīhēs jāltāv teŗveks, tuīnēv sē nõnda āra et tā vāāv omale pāākiD saābblīde alā kā., karjūv trū-trū tāī tāī; Kihelkonna *pāāikā rēt* gen. *rēDū*. Vähemalt Hiiumaal ühendab rahvas selle linnunime naisenimega *krēt* gen. *krēDū* 'Kreet, Krōöt'. Tõepoolest näib meil tegemist olevat aga laenuga läti keelest, kust on tulnud saarte murretesse mõnigi laensõna. Vt. *M ü l e n b a c h s - E n d z e l ī n s* LV *krēķis* 'der Tannen- od. Nusshäher (nucifraga caryocatactes)', *kuož riekstus kā krēķis, krīķis* 'der Nusshäher', *kriēcis* 'der Eichelhäher (garrulus glandarius)'. Läti keelest on saadud ka liivi *krēķ*, pl. *-kkāD*, Salatsi liivi *kreik* 'häher' (Kettunen LW). Eesti saartemurretes on siis rahvaetümolooogia ühendanud selle linnunime häälikuliselt lähedase naisenimega ja ootuspärase kuju **kreek* asemele on saadud *kreet*. Saaremaa murretele ei ole omane sõnaalguline klusiil mõne teise konsonandi ees, sellepärast leiame sealt *reet*. Rahvaetümolooogia kaudu näikse olevat saadud ka kirjakeeles esinev *pāāklirāāk*, Jaani *pāāikā rāk* gen. *rācū*, kus on toetunud linnunimele *rāāk* 'crex crex'.

20. rootsi rāākima.

Keeleuuendus on soome keelest toonud eesti keelde väljendid nagu *rāāgin soomet* 'rāāgin soome keelt', *see sõna esineb vadjas* 'see sõna esineb vadja keeles' jne. Vrd. soome *puhua suomea, sana esiintyy vatjassa*. Niisugune rahvusi tähistavate adjektiivide tarvitamine esineb siiski ka eesti murretes, nimelt on allakirjutanu Reigist registreerinud *rāci rōīsi* 'rāāgi rootsi keelt'. Lause ütlejaks on olnud Pihla küla vanainimene, kellel ei ole olnud mingisugust soome või ühiskeele mõju.

21. rootskäär.

"Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" tunneb sõna *rootskäär* 'kui- vatatud rahnkala (Stockfisch)'. See kalandustermin esineb juba Hupel'i "Ehstnische Sprachlehre" esimese trüki sõnastikus: *rootfškārid* 'Stockfisch'. Sõna lähtekohaks tuleb arvata alamsaksat: Schiller-Lübben MNW *rōtscher* 'Stockfisch'. Alamsaksa *rōtscher, roscher* põlvneb norrast, kus Torp NEtO järgi esineb *raaskjerd, raaskjær, raaskjæl, raaskjæring* 'torsk som er kløvet saa begge halvparter bare hænger sammen i halen'. Kuigi eesti kalastajaid on olnud Norra randadel, kust nad on toonud kaasa isegi lapi laenusid (EKirj 1929, 164 jj.), ei saa *rootskäär* olla laenatud

norra keelest sellel põhjusel, et suhted Norra kalastajatega on alanud alles 19. sajandil, kuid see sõna esineb juba 1780. aastal trükitud sõnastikus. Pealegi on alamsaksa vaste eesti sõnale häälikuliselt kõige lähem.

22. *settima, sättima.*

Wiedemann EWb-is esineb verb *settima* transitiivselt ja intransitiivselt, nimelt transitiivselt tähenduses 'anordnen, einrichten', *ma settisin tema käed palvele* 'ich legte seine Hände zum Gebet zusammen', *settija* 'Einrichter', *purje-settija* 'der Schiffer, welcher das Bootsegel hält und richtet'; intransitiivselt tähendab verb 'sich absetzen, sich zu Boden setzen (das Trübe in Flüssigkeiten), sich einstellen, niederlassen', *meel setib* 'das Gemüth beruhigt sich', *pilved settivad* 'die Wolken sammeln sich'.

Transitiivselt tähendab verb praegustes murretes AES-i kogude andmeil kõigepealt 'seadma, korraldama': Viru-Jaagupi, Simuna, Laiuse, Avinurme, Koeru, Järva-Madise, Juuru, Rapla *settima* 'seadma, korraldama', Põide *settima* 'valmis seadma'. Samas kihelkonnas öeldakse veel *akkäb vihma settima* 'ilm läheb seda nägu, nagu hakkaks vihma sadama'. Viimases tähenduses esineb see verb ka kogu Hiiumaal, kus ta tähendab ka 'seadma, korraldama'. Jämajas öeldakse *sē asi settis tükki aecā* 'see asi oli saladuses tükk aega'. Edasi on sõnal tähendus 'ehtima, kanima' (Avinurme, Laiuse, Juuru, Põide, Halliste). Kõrvu transitiivse verbiga *settima* esineb idapoolses Eestis *sättima*. AES-i kogudes on Vaivara, Lüganuse, Kuusalu *sättimä* 'seadma', Viru-Nigula *sättima* 'seadma', Iisaku *sättima* 'säädima, korraldama, tegema', Viru-Jaagupi, Kadrina, Märjamaa *sättima*, Kadrina, Ambla *sättima*, Jõelähtme *sättima* id. Tormast tunneb allakirjutanu *sättima* 'korda seadma'. Pandagu veel tähele Lüganuse tähendusi: *ärištämmä oñ teišt vihale sättimä, sättip menemä*. Vaivarast ja Märjamaalt on pandud sellestki verbist kirja ka tähendus 'ehtima'. — Esitatust ilmneb, et murdeis ei ole verbidel *settima* ja *sättima* niisugust teravat tähenduslikku vahet, nagu seda tehakse ühiskeeles, vaid et transitiivselt on mõlematel sama tähendus.

Intransitiivselt on *settima* tähenduses 'selguma (segasest vedelikust)' pandud kirja järgmistest kihelkondadest: Avinurme, Järva-Madise, Risti, Varbla, Karuse, kogu Hiiumaa, Kihelkonna, Jämaja. Vanast kirjakeelest nimetatagu 1739. aasta piibli trükk (Eseekiel 32. pt., 14. s.): *Siis tahhan ma nende wet lasta settida*.

Selle verbirühma lähtekohaks võib arvata alamsaksa verbi *setten*, mis Schiller-Lübben MNW järgi tähendab 'sitzen machen, setzen an einen Ort; ansetzen, verfertigen; festsetzen; einsetzen; beisetzen, beilegen, schlichten; an-setzen, namentl. den Preis bestimmen, bes. bei Theilungen von Gut; versetzen, als Pfand' jne. Intransitiivse tähenduse lähtekohaks peab olema olnud alamsaksa *sik setten*. Siin vihus oleva sõna *kään* puhul on öeldud, et alamsaksa *e¹*-le vastab eesti keeles enamasti *ää*. Ka lühikesele *e*-le võib sõnuti vastata *ä*, vrd. *lekkima* ~ *läkkima* < *lecken*, kuigi *e* on täiesti üldine. Et sõnas *sättima* on *ä*, võib seletuda ka ehk sellega, et häälikuliselt on olnud mõjutamas lähedane verb *säädma*. Kluge EtWb s. v. *setzen*; Hellquist SvEtO s. v. *sätta*; Mensing SHW *setten*, kus on ohtrasti semasioloogiliselt lähedasi näideid Schleswig-Holsteini tänapäeva murdeist.

23. *sombrak*.

Aasta 25—30 eest kutsuti Torma kihelkonnas ingeri või soome rändkaupmehi *soṃrak* gen. *soṃrakku*. *soṃrakku* käisid ringi peamiselt põrsaid ostmas ning viisid need Ingerimaale. Ingeri kaupmeestest arvati, et nad on suured nõiad. Kui neile oli kord põrsast näidatud, pidi põrsas ka müüdama. Arvati, et muidu jääb põrsas kiduma. *soṃrakku* kõnelesid soomepäraselt eesti keelt. Vahel nimetati neid ka soomlasteks. Teiseks võis *soṃrak* tähendada halba inimest, öeldi: *sā olēd niōū soṃrak*. AES-i murdekogude järgi tähendab Torma *somrak* 'poolvenelane, poolsoomlane'; kui keegi on paksult ja korratult rõivais, siis öeldakse: *justku somrak*. Avinurmes on *somrak* 'hobuseostja venelane'. AES-i kogud tunnevad seda sõna mujaltki Ida-Eestist, näit. Vaivara *soṃbrakka*, pl. *soṃbrakad eläväd venemä buöl, soṃbrakad on niēd venelaized, mi vā sīn küllades on*; Räpina *sombrak* 'lihunik, loomade kokkuostja (laatadel), loomade ostja venelane', *sombrak om venläne, kiä lehme ošt, teištsugutsē? reṽva? säläh* jne. Wiedemann EWb järgi lõuna-eesti sõnana registreeritud *somrak*, *sombrak*, *sommerlane*, *somberlane* 'herumwandernder Russe (als Landstreicher, Aufkäufer)'. Siia võib arvata ka veel AES Põide *somrak* 'oskamatu, saamatu noorur'. Peale eesti keele tunnevad käesolevat sõna ka vadja ja ingeri. Tsvetkovi vadja sõnastikus esineb *somreḱ* 'somberlane, сомряк', Angere ingeri kogus on *sombräkkä* 'somrakas, русскіи изъ окрестностей Гдова',

sombra 'Oudova nurk'. Eesti, ingeri ja vadja sõna tuleb arvata vene laenuks. Pandagu selleks tähele Tsvetkov'i poolt esitatud vene vastet сомряк. Dal ТВЯ tunneb самрякъ 'грезенець, скотопромышленникъ'. Eesti vene murretest on Lohusuu külast kirja pandud *samrâk* pl. *samrâki* 'жители Гдовской области', *samraġ_dwit* 'ветер со стороны Гдова'. Eesti jne. laenud peavad olema pärit vene okanje murrete alalt, sest vastasel korral ei oleks meil *sombrak*, *sombräkk*, *somrêk*, vaid *sambrak* jne.

24. *surm*.

Tartu lastekeeles esineb sõna *surm* erilises tähenduses. Kui mängitakse kulli ehk kullpapat, võib see, keda kull taga ajab, hõigata häda korral *surm*, mis tähendab nõnda palju, et kull ei tohi teda puudutada. Pimesikumängus hõigatakse *surm* pimesikule siis, kui ta kinnisilmi läheb niisugusesse kohta, kus võib enesele haiget teha. Sõna *surm* kõrval võib kuulda ka *surr*. Tallinnas esineb samas tähenduses *tsurr* ehk *tšurr*. Viimased kujud näitavad, et meil on tegemist vene laenuga, vt. Dal ТВЯ *чуръ* 'грань, граница, рубежъ, межа; край, предѣль, мѣра', *чуръ меня!* въ играхъ 'не трогай меня, я въ сторонѣ'. Otsesed laenud vene keelest on *surr*, *tsurr* ja *tšurr*, kuna *surm* on huvitav rahvaetümoloogia.

25. *tingelpung*.

Praeguses eesti ühiskeele uususes tarvitatakse rahakoti või rahatasku humoristliku nimetusena sõna *tingelpung*. Vanemas keeletarvituses tähendab Wiedemann EWb järgi *tengel-pung* gen. *punga*, *tenkelpuuh* gen. *tenkelpuuhi*, *tenkelpus* gen. *tenkelpusi* 'Taschenbuch, Portemonnaie', *tingel-puu*, 'Geldbeutel', *tingel-pung* gen. *punga* 'Taschenbuch'. Sõna lähtekohaks on balti-saksa *Denkelbuch*: Hupel Idiotikon 48 *Denkelbuch* 'Brieftasche, Schreibtäfel', mis omakorda põlvneb alamsaksast < *denkelbôk*. Et meil on tegemist balti-saksa ülemsaksa laenuga, osutab kuju *tenkelpuuh*. Kõnesolev sõna on selle poolest huvitav, et ta on andnud põhjust mitmesuguseks rahvaetümoloogiaks. Saksa sõna *-buch* on kõigepealt tõlgendatud eesti sõnaga *pung* gen. *punga* 'Beutel, Tasche, Klingbeutel' (< skandinaavia laen). Teiseks on toeks võetud *pui* ja *puss* gen. *pussi*. (Schwers SKhU 26.)

26. *traageldama*.

EÕS järgi tähendab ühis- ja kirjakeeles *traageldama* 'kergelt kokku õmblema, faufileer'. Wiedemann EWb-s esineb *traageldama*, *traakeldama*, *traaklima* 'mit langen Stichen heften', mille balti-saksa vasteks autor esitab *trakeln*. Hupel Idiotikon'i järgi balti-saksas *trakeln* heisst verloren annähen; und der *Trakelfaden* ist der Zwirn, welcher dazu gebraucht wird. Balti-saksa sõna ise on alamsaksa algupära, kuigi keskalamsaksast seda ei registreeri Schiller-Lübben MNW. "Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs" ütleb, et *Traakeln* heisst bey den Schneidern, das Futter an das Oberzeug hin und wieder, mit weitläufigen Stichen fest nähen, dass es ohne Falten glatt anliege. — Hellquist SvEtO *trockla*; Torp NETO *traakla*.

27. *tässel*.

Hiiu murretes esineb sõna *tässel* ~ *täsl* gen. *täslj* 'väike ühe kää kirves'. Sõna on laen alamsaksast < *desele*, *dessel*, *deisel* 'Dechsel, Queraxt' (Schiller-Lübben MNW). Eesti vastele on lähim alamsaksa murdekaju *dessel*. Et laen on alamsaksast, tõendab sõnasisene ss. Ülemsaksast saadud laenus oleks *ks* (vrd. alamsaksa *osse*, ülemsaksa *Ochse*); vt. selle kohta Kluge EtWb s. v. *Dechsel*. *Tässel* on peale selle huvitav sõna, et temas näeme taaski, kuidas alamsaksa lühikesele *e*-le võib eesti keeles vastata *ä* (vt. 18).

28. *tüür*.

Wiedemann EWb-is leidub *tüür* gen. *tüüri* 'geizig, hartherzig, eigensinnig (beim Handel), knapp', *tüüri viisi elama* 'kümmerlich leben'. Enne Wiedemanni on sõna registreeritud Beiträge IX 119 *tüür* 'geitzig, hartherzig'. Põhja-eesti murretes on AES-i murdekogude järgi see sõna õige üldine: Lüganuse *tûr* gen. *tûrä* 'ihne, vastane'; Iisaku *tûr* gen. *tûri* 'kitsi, vastuvaidleja, vastakas'; Viru-Jaagupi *tüür* gen. *türi* 'kitsi'; Haljala *tûr* 'ihnus ja kade'; Kadrina *tüür* 'kitsi'; Kuusalu *tûr* gen. *tûri* 'köva, kade, kitsi, omakasupüüdja, oma poole kiskuja (kauplemise juures eriti)'; Jõe-lähtme *tûr*; Jüri *tüür* 'kallis, omakasupüüdja'; Juuru *tüür* gen. *tüiri* 'ihnus, ahne'; Nissi *tüür* gen. *tüiri* 'kitsi, ihnus inimene'; Risti *tüür* gen. *tüiri* 'ihnus, omakasupüüdlik', *aga se oli tüür inimene, kül ta tüüris ja kül ta kauples*; Avinurme *tûr* gen. *türi* 'ihnus, kitsi, tinges'; Laiuse *tüür* 'kitsi, järeleandmatu inimene';

Järva-Madise *tüür* gen. *tüürì* 'kitsi, kõvasüdamega, ihnus, omakasu püüdev'; Koeru *tüür* 'ihnus, omakasu püüdja'; Põltsamaa *tüür* gen. *tüürì* 'geizig, hartherzig'; Vigala *tüür* gen. *tüürì* 'ihnus'; Martna *tüür* gen. *tüürì* 'ihne'; Karuse *tüür* 'ihne'; allakirjutanu andmeil esineb kogu Hiiumaal *tüür* gen. *tüürì* 'ihnus, kitsi, isekas, kade, omakasu-püüdlik'; Põide *tüür* gen. *tüürì* 'ihne, egoistlik'. Selle sõna lähteks tuleb arvata alamsaksa vastet *stûr* 'gross, schwer; von Personen (im moralischen Sinne); störrig, widerspänstig, lästig', millele Schiller-Lübben MNW, kust alamsaksa sõna on toodud, on lisanud: jetzt gew. von Sachen gebraucht, die schwer zu verrichten sind'. Sehwers SKhU järgi esineb see sõna ka läti keeles samuti alamsaksa laenuna (lk. 127): *stûrs* 'hartnäckig, widerspenstig'. On tähelepandav, et eesti keeles laen osutab lähtumist niisugusest alamsaksa kujust, kus on toimunud metafoonia < **stûr*. Pandagu siinkohal tähele, et läti keeles on ka *mûris*, *mûrs* < alamsaksa *mure* > eesti *müür*.

29. *umbrukas*.

Kihnu murdest on allakirjutanu kirja pannud *uñbrukaz* gen. *uñbrukka* 'pruutneitsi': *nelli vîz uñbrukkan, keik ond sukke vâri*. Arvesse võttes sõna tähendust 'pruutneitsi', võib arvata, et selle lähtekohaks on alamsaksa sõna *junkvrouwe*, mis Schiller-Lübben MNW järgi esineb ka kujul *junfer, juffer* 'Jungfrau'. Wiedemann EWb tunneb eesti keelest samas tähenduses *jumper* ja *junkru* 'Jungfer, Jungfrau'. Kihnu sõna *umbrukas* ei ole küll häälikuliselt ootuspäraselt arenenud mainitud alamsaksa sõnast, kuid siiski on kogu sõna häälduslik külg alamsaksa vastele lähedane. Laensõnad võivad sageli areneda häälikuliselt väga isesuguseid teid. Juhitagu siinkohal selles suhtes tähelepanu Mägiste kirjutisele "Kõhklemaid mõtteid läänemere-soome laensõnade uurimise puhul" (EK 1932, 129 jj-d, 175 jj-d). Tuletatagu meelde ka Herman Hirt'i väidet: "Von einer guten Etymologie verlangt man, dass Form und Bedeutung der verglichenen Worte übereinstimmen; aber eigentlich ist das letzte noch wichtiger als das erste" (Die Hauptprobleme der indogermanischen Sprachwissenschaft, Halle 1939, lk. 32).

30. *õmber*.

Eesti rootsi laensõnu eesti keeles käsitledes on allakirjutanu ERL 118 arvanud, et eesti sõna *õmber* võib olla kaht algupära,

nimelt rootsi ja alamsaksa. Tavaliste *ä*-ga algavate kujude kõrval tunneb Wiedemann EWb ka kuju *ömber*. Muuseas on Piibli esimeses trükis *ömber* õige harilik, näit. Moosese I raamat 24. peatükis, salmid 14—20 ja 43—46: *et lasse omma ömber mahha; ja teä ömber temma Olla peäl; ja täitis omma ömbri ja tulli ülles; Et anna mulle pisfut wet ommast ömbri rüpada; Ja ta wallas usfinaste omma ömbri wälja künna fisfe; Ja ta laskis usfinaste omma ömbri ennefe peält mahha*. Käesolev *ö*-line või *õ*-line kuju on ilmselt laen alamsaksast. Alamsaksas on murdeti juba kesk-alamsaksa ajal valitsenud tendents labialiseerida *e*-d nihästi labiaalsete vokaalide ees kui järel. Vt. S a r a u w Niederdeutsche Forschungen I (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser V, 1), lk. 303 jj-d. Eesti *ömber* ~ *ömber* lähtuvad järelikult alamsaksa kujust *ömber* ~ *ömm̄er*. Eesti keeles on olemas mitu muudki sõna, kus alamsaksa *ö*-le vastab *õ*: *lõvi*, *õli*, murdeline sõna *õril* 'orel' jne. — Mitte üksnes labiaalide naabruses, vaid muudelgi juhtudel on Eesti pinnal kõneldud alamsaksas olnud labialisatsioonijuhte. Mainitagu siinkohal *köst* gen. *kösti* 'Hefe' < alamsaksa *göst*, mis on pidanud Põhja-Eestis leiduma kuju *gest* kõrval, kuigi H u p e l Idiotikon 99 tunneb *Jäst*, *Gest* 'Hefe', *rönn*, *rönn* 'renn' < *rönne*.

31. Vadja *neutto*.

Oma küla põllundusest kõneldes jutustas allakirjutanu Pummala küla vadja keelejuht muuseas järgmist: *meil_л elivat pe_{ллод} ahtad. üheš puo_л meni, ühel piho_л viskas, tagäs tuli, viskaz vassä. elitsi pe_{то} tsülvettü. juo_лi sargad. kantšümmet sarkä eli ühel mehel. puo_л virstä eli üps sarka pittsä. elivat pienet sargad, näit juo_лi neutto. üps neutto eli tsümme kantšümmet sült pittsä* 'Meil olid põllud ahtad. Ühelt poolt läks, ühe peoga viskas, tagasi tuli, viskas vastu. Oligi põld külvatud. Õeldi sarad. Kakskümmend sarga oli ühel mehel. Pool versta oli üks sarg pikk. Olid väikesed sarad, neid kutsuti *л*. Üks *л*. oli kümme kakskümmend sülta pikk'. Sellele huvitavale põllunduse oskussõnale ei ole allakirjutanu mujalt vadja vasteid tähele pannud. Nihästi häälikuliselt kui ka sisuliselt saab vadja sõnaga ühendada soome *loutti*, *louttu*, mis Toivose järgi FUF XVIII 178 jj. tähendab 'dorfallmende, wo ton entnommen wurde, tongrube; tief-liegende, ebene stelle'. Toivonen on soome sõna kohta öelnud:

”Es ist nämlich sehr wahrscheinlich, dass dieses wort von der folgenden skandinavischen wortsippe her stammt: anorw. *laut* f. ’laut, dæld, dokk (poet.); laut, mark, jord (poet.)’, nnorw. *laut* f. ’fordypning i landskapet, liten dal; græsmark’, nisl. *laut* f. ’fordypning, liten dyp dal’, aschw. *löt* f. ’betesmark’, nschw. dial. *löt* f. ’en liten ouppodlad gräsbevuxen dal mellan åkrar; fägata; fägård’, *leut*, *laut* f. id. usw.“. Toivose skandinaavia andmed on toodud Hellquist SvEtO ja Torp NEtO järgi. Nagu esitatud näited osutavad, on vadja sõnale skandinaavia pool õige lähedasi tähenduslikke vasteid; mis teevad kogu sõnarühma skandinaavia päritolu seda usutavamaks.

Summary :

Some Etymological Notes.

In his dealings with particular philological questions and his readings of works relevant to this field, the writer has chanced upon the explanations of a number of Estonian words and one Vote word. In this paper are gathered together some of the etymologies determined in the spring of 1940. Among these words seven are capable of explanation by means of the Balto-Finnish languages, namely *aga* 'but', *ahke* 'skilful, clever', *as* 'maybe, if', *hadrima* 'gobble, eat greedily, snatch, grab', *hudrama* 'frisk, gambol, scamper (children at play)', *loetlema* ~ *loetama* 'to keen, sing a lament of the dead', and the expression *räägi rootsi* 'speak Swedish'. The other words explained are loans either from the Teutonic languages or from the Lettish and Russian. *Kutnik* 'small peasant farmer', *kään* 'the iron core of a wooden hub', *mürkel* 'morel, *Morchella Esculenta*', *paabulind* 'peacock', *pojeng* 'peony', *prees* 'Estonian national brooch', *rootskäär* 'dried cod', *settima* 'to sink, settle', *traageldama* 'to stitch', *tässel* 'hatcher', *tüür* 'covetous', *umbrukas* 'bridesmaid', and *õmber* 'bucket, pail', are Low German loans. *Lõiges* 'turnip', *pringel* 'dolphin', and *tingelpung* 'folding wallet', are derived from the High German. *Krüüsel* a sea-bird 'Uria Grylle', comes from the Swedish. *Iisid* 'boot-eyelets', *kiulid* 'Estonian (dialect word applied to other Estonian people by members of an Estonian community in Russia)', *poika* 'boy, lad', and the second part of the compound word *pähkli-kreet* 'nuthatch, *Nucifraga Caryocatactes*', are borrowed from the Lettish. *Sombrak* 'Ingerian, Russian native of Gdov', and *surm* as a technical term used in children's games, "Fains", are Russian loans. The Vote *æutto* with the corresponding Finnish words is an old Scandinavian loanword.

The present paper has been called the first, as the writer hopes to make one or more additions to it in the course of time.

Võrreldud sõnade loend.

Eesti:	õli 23	Alamsaksa:	<i>Gest</i> 23
<i>ahka's</i> 6	õril 23	<i>brese</i> 16	<i>Jäst</i> 23
<i>ahkër</i> 6	ämber 22	<i>denkelbök</i> 20	<i>Pfau</i> 14
do's 6	Ingeri:	<i>dessel jne.</i> 21	<i>Schnittkohl</i> 13
egä 6	<i>luetell(A)</i> 13	<i>gest, göst</i> 23	<i>Springer</i> 16
<i>emb(kumb)</i> 6	<i>sombra</i> 20	<i>hüsinge</i> 7	<i>trakeln</i> 21
<i>iga</i> 6	<i>sombräkkä</i> 19	<i>junkvrouwe, jun-</i>	Rootsi:
<i>jumper</i> 22	Liivi:	<i>fer, juffer</i> 22	<i>gril, gril</i> 9
<i>kadakasaks</i> 10	<i>agä</i> 4	<i>kate</i> 10	<i>grissla</i> 9
<i>kütman</i> 10	<i>aš, aš, až, az</i> 6	<i>katersassen</i> 10	<i>grýt</i> 9
<i>käänispeaga</i>	<i>jaž, jaz</i> 6	<i>kote</i> 10	<i>löt</i> 24
<i>nuga</i> 12	<i>krëk, kreik</i> 17	<i>kotte</i> 10	Norra:
<i>köst</i> 23	<i>pojën</i> 15	<i>morke, murk,</i>	<i>laut</i> 24
<i>lekkima, läk-</i>	Soomes:	<i>murchel jne.</i> 14	<i>raaskjerd jne.</i> 17
<i>kima</i> 19	<i>ahkera</i> 5	<i>mure</i> 22	Läti:
<i>lepatriinu</i> 14	<i>ahkeroita</i> 6	<i>ömber, ömmer</i> 23	<i>brëce</i> 16
<i>lövi</i> 23	<i>ahku</i> 5	<i>pa'we</i> 14	<i>čiulis, čülis</i> 8
<i>müür</i> 22	<i>es</i> 6	<i>pujenge</i> 15	<i>izipš</i> 7
<i>paabu</i> 14	<i>hauraisema</i> 7	<i>rönne</i> 23 [17	<i>krëkis</i> 17
<i>Paap</i> 14	<i>hauraisita</i> 7	<i>rôtscher, roscher</i>	<i>kriëcis</i> 17
<i>preets</i> 16	<i>hauria</i> 7	<i>schene</i> 12	<i>külis</i> 8
<i>puksvan's</i> 8	<i>huurata</i> 7	<i>schenemest</i> 12	<i>müris</i> 22
<i>rõnn</i> 23	<i>joka</i> 6	<i>setten</i> 19	<i>puika, puika</i> 15
<i>rääk</i> 17	<i>jompi(kumpi)</i> 6	<i>stür</i> 22	<i>puksis</i> 8
<i>rönn</i> 23	<i>jos</i> 6	<i>Traakeln</i> 21	<i>stürs</i> 22
<i>surr</i> 20	<i>loutti, louttu</i> 23	Ülemsaksa:	Vene:
<i>säädma</i> 19	Vadja:	<i>aber</i> 5	<i>samra'k, сам-</i>
<i>tsurr, tsurr</i> 20	<i>lugete'ella</i> 13	<i>Bres, Breze</i> 16	<i>рякъ, сомряк</i> 20
<i>varesjaak</i> 14	<i>somrëk</i> 19	<i>Bröschen</i> 16	<i>чуръ</i> 20
<i>vau</i> 14		<i>Denkelbuch</i> 20	
<i>vuks(saag)</i> 8		<i>Fuchsschwanz</i> 8	
<i>võsavillem</i> 14			